

24. Лепський М. Ненасильство як деформація соціальної перспективи // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 128-139.
25. Семененко М. Гуманізація політичної діяльності у призмі концепції ненасильства // Нова політика. – 1999. – № 4. – С. 40-45.
26. Семененко М. Політика ненасилля і гуманізму: світоглядний аспект // Політика і час. – 2001. – № 9. – С. 69-76.
27. Семененко М. Політика ненасильства: концептуальний аспект // Нова політика. – 2000. – № 3. – С. 31-36.
28. Семененко М. Сила політики – в політиці ненасильства // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 129-139.
29. Сілванян Т. Політика: Насильство чи моральність? До питання про одухотворення політики в світлі гандянтського досвіду // Політика і час. – 1997. – № 1. – С. 45-50.
30. Сюдюков І. Повстання совісті або Просвіта Правдою. Махатма Ганді та пробудження патріархальної Індії // "День". – 2002. – № 6 (1267). – С. 5.
31. Туренко В. Філософія ненасильства в контексті проблем націоналізму // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 122-128.
32. Mc Kay, Hill Buckler. A history of World Societies. – Boston, Toronto, 1992 (third edition).

Аннотація

В статтє рассмотрєна политическая идеология ненасильства М.Ганди и ее место в мировой гуманистической идее – идее «САТЪЯГРАХИ», раскрыто значение социологических взглядов М.Ганди, их роль в мировом национально-освободительном движении.

Андрoнoвa I.Ф.

Київський національний університет культури і мистецтв

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя. Сам термін „політична культура” уперше вжив німецький філософ ХУІІІ ст. І.Гердер. Наприкінці ХІХ ст. це поняття зустрічається в працях професорів Московського університету В.Гер’є, Казанського університету В.Іванівського, американського науковця Е.Джеймса та ін.

На думку Г.Алмонда, важливою ланкою в історії становлення поняття „політична культура” стала марксистська систематизація чинників соціального і політичного розвитку суспільства [1, с.59]. Марксизм виходив з неприпустимості відриву політики як форми ідеології від індивідів та історичної ситуації, які є основою цієї ідеології [2].

Вивчаючи феномен політичної культури, взаємозв'язок політичної системи і людини, західні дослідники все частіше звертали увагу на те, що психологічні та культурно-історичні фактори справляють великий вплив у формуванні політичної системи. Сукупність психологічних та культурно-історичних умов (настроїв, думок, звичаїв, традицій, цінностей тощо) у межах яких функціонує політична система, була означена терміном “політична культура”. Інтерес до неї в останній період зростає, все більше витісняючи традиційні дослідження політичної системи, самої політики, затуляючи їх.

Метою даної статті є з'ясування напрямків розвитку зарубіжної історіографії політичної культури.

Основні концептуальні уявлення про політичну культуру були розроблені Г.Алмондом разом з С.Вербою, Л.Паєм, Р.Фейгеном, Р.Такером, С.Ліпсетом, Е.Шейхом та іншими, переважно американськими дослідниками. Мета даної статті – проаналізувати особливості західної історіографії політичної культури.

В західній науковій літературі існують понад 300 визначень політичної культури. Всі вони зводяться до чотирьох типів: 1) “психологічного”, де культура розглядається як система орієнтацій на політичні об'єкти; 2) “всеохоплюючого”, який включає як установки, так і політичну поведінку індивідів; 3) “об'єктивного”, в якому політична культура являє собою певне обмежування поведінки індивіда; 4) “евристичного”, який розглядає політичну культуру як гіпотетичний інструмент для аналітичних цілей. Своє завдання автори всіх чотирьох підходів бачать у тому, щоб довести залежність важливіших характеристик політичної системи від політичних уявлень, переконань і почуттів людей, тобто від психології. Причому політична культура виступає як кінцевий пояснюючий принцип, найважливіший показник розвитку політичної системи.

Систематичне використання поняття “політична культура” на Заході почалося в 1950-х роках. Цей, відносно новий термін, був використаний для означення старої ідеї. Поняття культури, духу, настрою або набору

цінностей, які визначають проведення політики нації чи групи, застосовується, мабуть стільки, скільки існує сама політика.

За більш ніж 50-річний період існування концепції політичної культури розвиток теорії питання відбувався повільно, хоча і було проведено багато емпіричних досліджень, основним і найбільш плідним напрямком яких стало вивчення окремих фрагментів національних політичних культур (субкультур). Це пояснюється перш за все тим, що більшість цих субкультур відрізнялася за своїм політичним забарвленням від офіційної, панівної культури і завдавала їй чимало проблем. Відсутність згоди між окремими субкультурами і загальною національною культурою, їх конфліктний характер вимагали відповіді на питання про причини порушень у роботі політичної системи, а отже, і порушень у механізмі політичної соціалізації, оскільки політична культура є найважливішим резервуаром уявлень, цінностей і цілей, які історично передаються індивіду від суспільства.

Поняття політичної культури починає активно використовуватися через багатозначність, багатогранність його вимірів. Так, з одного боку, дане поняття являє собою результат особистого досвіду людини, з другого, в ньому відбивається історія загальної культури, історія розвитку політичної культури, яка укорінюється, як і вся культура людства, у суспільному бутті, суспільних подіях.

У 70-ті роки об'єктом досліджень західних вчених стали расові і етнічні меншини, які перестали поділяти цінності згоди. Виникла нова субкультура, яка виражалася у новому розумінні історії чорної Америки, закликах до "влади чорних", у прославленні "чорної краси" тощо.

З кінця 70-х на початку 80-х років ще одним об'єктом досліджень теоретиків політичної культури стали масові рухи, перш за все антивоєнні. Їх розмах змусив подумати про появу нової субкультури протесту проти цінностей офіційної політики.

Дослідження політичних субкультур історично було пов'язано з рухом протесту. Так, починаючи з 60-х років активно ведуться роботи по вивченню молодіжної субкультури і пов'язаного з нею контркультурного руху. Більшість західних дослідників вбачають у молодіжній субкультурі перш за все гомогенність цінностей, пояснюючи її віковою, генераційною єдністю, спільністю переживань, яка недоступна тим, кому за тридцять. В основі кризи соціалізації, на їхню думку, лежить розрив поколінь

(generation gap), відсутність спадкоємності, тому молодь і продукує свої особливі цінності (символи, мову, музику, стиль життя) [3].

Всі ці теми об'єднуються між собою характерним трактуванням субкультури, яка протиставляє вікову, етнічну або статеву єдність класовим відмінностям членів тої чи іншої субкультури. Не можна вважати випадковим і той факт, що інтерес західних вчених до окремих субкультур був викликаний зростанням у багатьох з них критичного елемента, тим що вони ставали “ворожими культурами” (термін Д.Белла).

Розглядаючи еволюцію західних концепцій політичної культури за останню половину століття, слід підкреслити, що їх теоретичне спрямування наштовхнулося на ряд проблем, які важко розв'язуються. Застосування, наприклад, психологічних методів для дослідження політичної культури погано поєднувалося з інституційним аналізом на макрорівні, що заважало отриманню якісно нового знання на стику індивідуальних і соціальних рівнів дослідження, особливо на етнічному фоні.

До того ж, досліджуючи ці виміри політичної культури, в яких вона уявляється як зріз певного способу буття людини, визначаючи взаємозалежність, що існує між політичною культурою та політичними процесами у суспільстві, його сучасним станом, можливими напрямками розвитку, ми вивчаємо політичну культуру як історичний феномен, який сприяє і обумовлює побудову суспільства на засадах, які найбільше відображають менталітет нації, обраний нею історичний спосіб національного буття. В політичній культурі нації є певний незмінюваний фундамент, що є психологічним архетипом нації, її менталітетом, а також історичною традицією, що стоять над іншими змінюваними плином часу та розвитком суспільства складовими.

Політичну культуру ці теоретики уявляють як певний набір цінностей, всередині якого діє політична система – подібна історико-психологічному фонові, на якому розгортаються політичні події. Цей же фон є “духом”, він же є “культурою”. Тобто культура розглядається в орієнтаційно-ціннісному її вимірі. Так, у своєму першому дослідженні Алмонд визначив її як особливий тип орієнтацій на політичні об'єкти, в число яких входить і політична система [4]. Два інших спеціалісти в цій галузі, Л.Пай і С.Верба, додали, що її можна уявити як “суб'єктивний потік політики, який наділяє певним значенням політичні рішення, впорядковує інститути і надає соціальний смисл індивідуальним діям” [5, С.7].

За Л.Паєм, політична культура – це дволикий Янус: подібно до того, як у соціології можна уявити особистість і культуру як два боки однієї медалі, так і в історико-культурному аналізі поняття політичної культури допомагає бачити індивідуальну і колективну політичну поведінку одного й того ж феномену. В ідеалі при аналізі політичної культури треба прагнути до балансу психологічних і культурних факторів. На практиці ж наголос робиться на психології [6, С.86].

На прикладах політичних культур Італії, Мексики, Німеччини (ФРН), Великобританії і США були побудовані і перші історико-теоретичні моделі. За Алмондом і Вербою, історики політичної культури виділяють три чистих типи політичних культур. Перший з них – патріархальний – характеризується повною відсутністю у підданих інтересу до політичної системи. Цей тип політичної культури зустрічається у відсталих племенах, які управляються вождями. Другий тип – підданський. Він відрізняється сильною позитивною орієнтацією на політичну систему і слабким ступенем особистої участі. Третій тип – активістський: громадяни активно зацікавлені у справах суспільства і прагнуть особисто відігравати в ньому роль.

Насправді чисті типи політичної культури практично не зустрічаються. Частіше можна бачити змішані типи: патріархально-підданський, піддансько-активістський тощо. З часів перших досліджень Алмонда і Верби в західній політичній науці найбільша увага приділяється одному з таких змішаних типів, який вони назвали “громадянська культура”. Це активістська культура, в якій збереглися елементи патріархальної й особливо підданської культур [7, с.30]. На думку західних теоретиків політичної культури, таке поєднання є оптимальним для розвитку демократії, з одного боку, і для зміцнення її стабільності, – з другого. В реальному політичному житті вони знаходять даний тип політичної культури тільки у англо-американських зразках державного устрою.

Вважається, що найбільш близькою до громадянської політичної культури завдяки поєднанню лояльності до властей з політичною активністю є британська політична культура. Описуючи британську політичну культуру, більшість західних вчених роблять акцент на цінностях послуху, пошани до влади, на легалізмі¹ політичної свідомості англійців, їх прив’язаності до вікторіанських моральних норм і традицій.

---

¹ Легалізм – законопослушаніє

Дослідники підкреслюють, що ця країна тримає рекорд “управління з консенсусом”, і рекламують британську політичну систему як типовий зразок стабільності, джерело якої вони бачать у переважанні консервуючих, центробіжних елементів культури над тими елементами, які сприяють зміні суспільства. Серед них перш за все слід назвати традиціоналізм, який у громадянській культурі є архаїчним елементом, успадкованим від патріархальної і підданської культур.

Традиції у британській політичній системі – річ особлива. Такого унікального ставлення до традицій нема, мабуть, у жодній іншій країні. Традиції там шанують не як авторитети минулого, які дісталися від минулих славних часів. Це діючі, пристосовані до сьогоднішніх умов інститути, закони, відносини. Минуле асимільоване теперішнім. Як пише відомий дослідник англійської політичної культури Р.Роуз, зміни заради змін не притягають англійських політиків: вони віддають перевагу пристосуванню до своїх застарілих політичних інститутів, ніж відмові від них [8, с.81]. Любов до традицій відрізняє перш за все консерваторів: це їхній стяг і політична платформа. Р.Роуз вважає, що в Англії чимало “природних консерваторів”, чий погляд на соціальні зміни простий: вони проти. Вони завжди віддають перевагу відомому, ніж невідомому, теперішньому, поганому чи доброму, ніж невідомому майбутньому.

Другою важливою рисою британської політичної культури є елітаризм. Він має широкий вплив, який виходить далеко за межі правлячого класу, але найбільш повно представлений у діяльності консервативної партії. Так, консерватори переконані, що розподіл людей на тих, хто править, і тих, ким правлять, справедливий.

Індивідуалізм як цінність англійської політичної культури представлений у різноманітних формах. Перш за все він виявляється у культурі всього “приватного” на відміну від колективного, суспільного: “приватне життя”, “приватна власність”, “приватна колекція” тощо.

Відоме прислів'я “Мій дім – моя фортеця” не випадково народилося в цій країні. Ця цінність найнаочніше представлена у політичній культурі, яка апелює до індивідуального інтересу, індивідуального успіху, індивідуальної кар'єри. Така установка знаходить свій вираз у негативному ставленні до будь – яких форм державного втручання в економіку, у приватне життя. Більше того, поліцейний апарат в англійському суспільстві має оберігати приватне життя від втручання до нього інших. Це стосується і таємниці вкладів, фінансових операцій, культурних уподобань тощо.

І нарешті, головна традиційна цінність – політична лояльність, пошана до влади, законопослух. Майже всі академічні автори характеризують британську політичну культуру у термінах “пошани” до закону і влади. Але “шаноблива” модель давно вже не відбиває справжнього характеру політичної культури Британії.

По-перше, вона навіть в інші, більш сприятливі, часи ніколи не була однорідною, оскільки політична культура сама якісно не однорідна. На прикладі Англії історики культури вже давно вивчають рухи протесту. Так, рух суффражисток вважається прототипом масових рухів ХХ століття за силою згуртованості і моральної підтримки.

По-друге, у післявоєнній Великобританії відбулося серйозне погіршення стану в економічній, політичній і воєнній сферах, що говорити про “пошану” до влади, навіть серед традиційних шанувальників режиму, вже не доводиться. Для характеристики англійської шанобливості можна привести цікаві дані про демонстрації протесту, бунти і збройні напади з 1948 по 1967 роки, тобто в той період, коли Алмонд будував свою модель “громадянської культури” в Англії. Але в цій країні не було тяжких випадків політичного насильства.

Досліджуючи політичний протест, англійський вчений А.Марш вважає, що протест – це органічна частина англійської політичної культури, причому пов’язана вона з іншими формами політичної поведінки. У своєму дослідженні готовності британців до протесту, Марш прийшов до таких результатів. 43% англійців не здатні на більше, ніж підписати петицію, а половина з кількості опитуваних не наважується і на це. Але 35% підуть далі і можуть бути задіяні у законних демонстраціях, бойкотах, 22% підуть на заборонені демонстрації. Половина з них залишиться на страйках, але половина пройде весь шлях до кінця і використає для своїх цілей вулицю, блокади, захоплення будівель [9,51]. Ці дані свідчать про немалий потенціал протесту, який міститься в англійській політичній культурі.

В умовах довгого панування класичних буржуазних соціально-політичних відносин традиціоналізм став важливим інтегративно-стабілізуючим фактором англійської політичної державної системи. Але не слід забувати про центробіжні тенденції, зростання яких в останні роки відбувалося так стрімко, що від минулого законопослуху залишилася більш форма, ніж зміст. Прикладів тому в останні роки з’явилося багато. Найбільш примітним явищем став підйом антивоєнного і профспілкового

рухів. Їх спрямованість змусила у багато в чому переглянути дані Алмондом і Вербою оцінки такого елементу англійської політичної культури, як участь, політичний активізм.

Багато рядових англійців виховані (сім'єю, школою, пропагандою) у переконанні, що активність, діяльна участь у всіх сферах життя може принести особистий успіх. Діяльнісний характер – національна риса. Цьому сприяє і соціалізація молодого покоління через різноманітні добровільні організації, комітети, клуби, комісії і асоціації, які процвітають у всіх соціальних сферах.

У політиці також соціалізація пропонує виховання активної позиції з дитинства (через шкільні дискусійні клуби, юнацькі відділення партій тощо). Це відноситься перш за все до професіоналів, від яких вимагаються “гладіаторські” якості, але залучення, хоча і більш поверхове, пропагується як позитивна характеристика звичайної людини. При безпосередньому знайомстві більше всього вражає муніципальна, місцева активність. Але за більш детального розгляду виявляється глибоке протиріччя між значимістю рішень, які приймаються на місцевому і на національному рівнях. Місцеві політики настільки мало можуть вплинути на “велику політику” і самі настільки залежні від неї, що стає очевидною та роль, яка відведена їм при розподілі політичних функцій, – роль багато в чому декоративна. Видимість участі замість реального розв’язання ключових політичних питань покликана каналізувати політичну активність і створити “демократичне” враження.

Іншим протиріччям англійської політичної культури сьогодні є так званий абсентизм при голосуванні, тобто відмова від активної участі у політиці на основі поширеного переконання в тому, що жодна партія не в змозі виконати свої передвиборні обіцянки.

Але навіть ті, хто бере участь у виборах, розуміють, що участь у політиці і вплив на політику – явища нетотожні. Перш за все тому, що далі голосування у більшості громадян активність у політиці не виявляється. Крім того, виявилось, що ті, хто протестує проти офіційної політики, і ті, хто бере участь у її підтримці, дуже часто є одними й тими самими особами. Пояснюється це наступним: англійські політологи, які вивчають протест, виявили, що стара догма про те, що учасники протестів – це маргінали, які відчужені від політичних інститутів і не є представницькими елементами суспільства, не підтверджується. У рухи (наприклад, антивоєнні) включаються не ті, хто не здатний виразити себе

через існуючі інститути, а навпаки, відносно добре інтегровані й удачливі. Вони розглядають можливість протесту як законне доповнення до своїх соціальних і політичних прав, як вияв політичної культури, що розгортає можливості розвитку політичного процесу і наділяє певним значенням політичні рішення, впорядковує інститути і надає соціальний смисл індивідуальним діям.

Отже, розглядаючи тенденції західних концепцій політичної культури за останню половину століття, слід підкреслити, що їх теоретичне спрямування визначалося як психологічними методами дослідження політичної культури, так і інституційним аналізом на макрорівні, що давало можливість отримати якісно нові знання про політичну культуру на стику індивідуальних і соціальних рівнів дослідження.

Політичну культуру західні теоретики уявляють як певний набір цінностей, всередині якого діє політична система – подібна історико-психологічному фонові, на якому розгортаються політичні події. Цей же фон є “духом”, він же є “культурою”. Тобто культура в орієнтаційно-ціннісному її вимірі. Вони розглядали також політичну культуру як особливий тип орієнтацій на політичні об’єкти, в число яких входить і політична система

Досліджуючи ці виміри політичної культури, в яких вона уявляється як зріз способу певного буття людини, визначаючи взаємозалежність, що існує між політичною культурою та політичними процесами у суспільстві, його сучасним станом, можливими напрямками розвитку, вони вивчали політичну культуру як історичний феномен, який сприяє і обумовлює побудову суспільства на засадах, які найбільше відображають менталітет нації, обраний нею історичний спосіб національного буття.

Використана література:

1. Almond G. Comparative Political System // Journal of Politics, vol.18, № 3.
2. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія // Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 3.
3. Feuer L.S. The conflict of Generations: The Character and Significance of Student Movements. N.Y.; L. Printon Press 1969
4. Almond G. Comparative Political System // Journal of Politics, vol.18, № 3.

5. Pye L.W., Verba S.(eds) Political Culture and Political Development. Princeton, N.Y., 1965.

6. Pye L.W. Political Culture and National Character // Social Psychology and Political Behavior. Columbus, 1978.

7. Almond G., Verba S. (eds) The Civil Culture Revisited. Boston Print, 1980.

8. Rose R. Politics in England: An Interpretation for 80s. 3 rd Ed., L.1980.

9. Marsh A. Protest and Political Consciousness.L. University, 1978.

Аннотація

В статтє анализується феномен политической культуры сквозь призму ее историографических исследований. Очерчены направления развития зарубежной историографии политической культуры в плоскости социокультурных координат.

Бадах Ю.Г.

Національна академія оборони України

РАДЯНСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ У ЛОКАЛЬНИХ ВІЙНАХ І ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ (1945-1991 РР.)

Локальні війни і збройні конфлікти завжди були інструментом політики багатьох країн світу та глобальної стратегії протиборчих світових систем – капіталізму й соціалізму. Особливо у післявоєнний період почав відчуватися органічний зв'язок між політикою та дипломатією, з однієї сторони, та воєнною могутністю держав, з іншої. Все частіше саме збройними силами приходилося доповняти зусилля політиків у вирішенні не чисто воєнних задач. При цьому воєнні дії, як в локальних війнах і збройних конфліктах, так і в операціях по підтримці миру почали супроводжуватися чітко спланованими психологічними акціями, активною дипломатією та цілеспрямованою пропагандою. Воєнна сила у забезпеченні безпеки держави не втратила свого значення, мирні засоби ефективні доти, поки вони спираються на достатню для захисту країни та її життєво важливих інтересів воєнну могутність.

В статті автор хоче розкрити участь радянських збройних сил у локальних війнах та збройних конфліктах, відкрити ще одну маловідому сторінку нашої історії для тих, кого вона цікавить, – це, в першу чергу, студентів та курсантів вищих навчальних закладів і фахівців, які